

zayıflığı söz konusudur. Nâbîga ez-Zübyânî'nin Tay kabilesi reisi Adî b. Hâtîm'i yerdîği şu dizesi de aynı niteliktedir: "جزى ربه عني" (Ce-zalandırın -cezanın- rabbi benim yerime Adî b. Hâtîm'i / Uluyan köpeklerin -taşlanarak- cezalandırılması gibi ki bunu yapmıştır da). Ahfeş el-Evsat ve takipçileri, bu tür kanıt beyitlere dayanarak isminden (merciinden) önce zamir getirilmenin telif zayıflığı olmadığını savunmuşlarsa da nahiv ve belâgat âlimlerinin çoğu bunları şâz / istisna kabul etmiş, ayrıca "... جزى ربه" beytinde zamirin merciinin bundan sonra gelen (Adî) değil, önce geçen (جزى) fiilinin masdarı (رب الجزاء) olduğunu, dolayısıyla merciinin anlamca zamirden önce geldiğini ve kural dışılık bulunmadığını ifade ederek Ahfeş ve takipçilerinin görüşünü reddetmiştir (*Şûrûhu't-Telhîş*, s. 96-99; Abdünnâfi İffet, I, 39-40).

Önce getirilen zamirle bir şeyin kapalı biçimde anlatılması, ardından getirilen merci ile de kapalılığın açılması söze ilgiyi çekmek gibi edebî bir amaca dayanmış olabilir. Bu durumda önce getirilen zamir hüküm bakımından sonra getirilmiş sayıldığından telif zayıflığı şöyle dursun edebî bir anlatım üslûbu söz konusudur. Böyle bir amaca ve nükteye dayanmayan zamirin merciinden önce getirilmesi ise telif zayıflığıdır. Şan ve kissa zamirleri, onları izleyen merci konumundaki isimle açıldığı, övme-yerme fiillerinde fâil konumunda gizli zamir şeklinde gelen ve kendisini izleyen temyizle açıklığa kavuşturulan zamir, "rubbe" cer harfinin mecruru olarak kendisine bitişen ve bunu izleyen temyizle açılan zamir gibi yerlerde anılan edebî amaç ve nükteye dayandığından zamir, merciinden lafız itibarıyla önce gelmişse de hüküm ve takdir açısından sonra gelmiş kabul edilir, bu sebeple telif zayıflığı değil edebî bir anlatım üslûbu niteliği taşır: "هو الله" (O ki Allah'tır, tektir); "نعم (هو) رجلا زيد" (Zeyd, ne iyidir "o" adam!); "ربه فتية دعوت إلى ما / يورث الحمد دائما فأجابوا" (O nice gençler ki kendilerini daima övgü ve şükranla yâdedilecek işlere davet ettim, onlar da icabet ettiler) gibi.

Zamir meselesi dışında "illâ"nın peşinden merfû munfasıl zamir yerine "إلا" gibi mansup muttasıl zamirin gelmesi, yine amel ve etkisinin devam etmesiyle birlikle nasb edatı "أن"ın hazfedilmesi gibi kural dışı durumlar da telif zayıflığının sebeplerindendir; şu beyitlerde görüldüğü gibi: "وما علينا إذا ما كنت جارتنا // ألا يجاورنا" (Sen bize komşu olduktan sonra sen-siz diyarın komşu olmamasından bize ne!); "ليس"

"إلاك يا علي همام / سيفه دون عرضه مسلول" (Ey Ali! Kılıcı şerefini, namusunu savunmak üzere çekilmiş bulunan senden başka bir yiğit yoktur); "أيا أيتها الزاجري (أن) أحضر الوغى / وأن أشهد اللذات، هل أنت مخلدي" (Hey benim savaşa ve -ganimet- lezzetlerine katılmama engel olan sen bana ölümsüzlük bahşedebilir misin ki! [Tarafe b. Abd]; Besyûnî Abdülfettâh Besyûnî, I, 23). Za'f-ı te'lîf de ta'kid de sözün fasih sayılmasına engel olan kullanımlar ve kural dışılıklar ise de bu kusurlar cümleyi anlaşılabilir ve içinden çıkılmaz duruma sokarsa "ta'kid" adını alır. Telif zayıflığında ise böyle bir durum söz konusu değildir (bk. TA'KİD). Çağdaş Arap belâgatı yazarları za'f-ı te'lîf için "düzenli dil kurallarına ve alışılmış üslûba aykırılık" gibi daha genel tanımlar ortaya koymuşlardır.

BİBLİYOGRAFYA :

et-Ta'rifât, "za'fû't-te'lîf" md.; Kudâme b. Ca'fer, *Nağdû's-şî'r* (nşr. M. Abdülmün'im el-Hafâcî), Beyrut, ts. (Dârü'l-kütübî'l-ilmîyye), s. 208; Hâtîb el-Kazvîni, *el-İzâh* (nşr. M. Abdülmün'im el-Hafâcî), Kahire 1400/1980, s. 74-75; *Şûrûhu't-Telhîş*, Kahire 1937, I, 96-99; Teftâzânî, *Muhtaşarü'l-me'ânî*, İstanbul 1307, s. 17-18; Abdünnâfi İffet, *en-Nef'u'l-muavvel*, Bosna 1289, I, 39-40; Ahmed Cevdet Paşa, *Belâgat-ı Osmâniyye*, İstanbul 1299, s. 11-14; Tâhirülmevlevî, *Edebiyat Lügati*, İstanbul 1973, s. 45, 181; Ali el-Cârim – Mustafa Emîn, *el-Belâgatü'l-vâziha*, Kahire 1959, s. 6; Mecdî Vehbe – Kâmil el-Mühendis, *Mu'cemü'l-muştalâhâtü'l-Arabîyye fi'l-luga ve'l-edeb*, Beyrut 1979, s. 129; Besyûnî Abdülfettâh Besyûnî, *İlmü'l-me'ânî*, Kahire 1408/1987, I, 22-23; Ahmed Matlûb, *Mu'cemü'l-muştalâhâtü'l-belâgiyye ve tetavvürühâ*, Beyrut 1996, s. 520.

İSMAIL DURMUŞ

□ TÜRK EDEBİYATI. Klasik belâgat kitaplarının fesahat bölümünde söz dizimindeki karmaşıklığı belirten bu terim "söz diziminde kurala aykırılık" olarak da tanımlanabilir. Buna göre cümleyi meydana getiren unsurlar gramer kurallarına uygun dizilmeli ve dilin ortak beğenisine ters düşmemelidir. Bir cümlede fikirler sağlam ve hayaller canlı olsa da bunlar yanlış, karışık ve belirsiz bir sırayla dizildiğinde ifade değerini ve etkisini kaybeder, hatta anlam karışıklığına yol açabilir. Güzel cümle fikirlerin her bakımdan doğru ve açık ifade edildiği cümledir.

Anlatım özellikleri bakımından cümleler kuvvetli, zayıf ve bozuk (fâsid) olarak üç kategoride değerlendirilir. Bir cümle "kuvet-i te'lîf" derecesine ulaşabilmesi için hem fasih kelimelerden meydana gelmesi hem de sıralanışının gramer kurallarına ve zevkiselime uygun olması gerekir. Bu şartları taşımayan cümle za'f-ı te'lîf ile kusurlu kabul edilir. Fesâd-ı te'lîf za'f-ı te'lîf

kıyasla daha ileri derecede bir ifade kusurudur ve söz dizimindeki karmaşıklığın anlamı bozacak dereceye ulaşması demektir. Ancak örneklerin birbirine yakınlığından dolayı fesâd-ı te'lîf yerine za'f-ı te'lîf denildiği de görülür. Tâhirülmevlevî za'f-ı te'lîfe yol açan ifade kusurlarını zikir, hazif, takdim ve tehir şeklinde dörde ayırmıştır (*Edebiyat Lügati*, s. 157). Zikir ve hazif "cümlede fazla veya eksik kelime bulunması" anlamına gelir. Takdim ve tehir ise cümledeki öğelerin bulunması gereken yerden önce ve sonra gelmesi durumudur. Recâizâde Mahmud Ekrem de za'f-ı te'lîf sebeplerini dört başlık altında toplamıştır (*Ta'lim-i Edebiyyât*, s. 91):

1. Herhangi bir nükteye / sebebe bağlı olmadan cümledeki öğelerin sıralanışının, söz dizimi kurallarına veya dili güzel kullanan edebiyatçılar arasındaki ortak beğeniye ters düşmesidir. "Rastlamıştım ona bir yağmurlu akşamda" veya "Anlar yalnız Ekrem Bey, Osmanlı mimarisinden" cümlelerinde görüldüğü gibi yüklem, cümlelerin sonunda bulunması gerektiği halde herhangi bir geçerli sebep yokken cümlelerin başına getirilmiş ve za'f-ı te'lîfe düşülmüştür. Cevdet Paşa, cümledeki sıralamanın kurallara uygun olmamasından doğan bu kusuru üslûpla ilgili bir zaaf şeklinde görür. "İnsanın lisanı kalbinin tercümanıdır" diyen Cevdet Paşa'ya göre maksadı ifade için konu zihinde nasıl tasarlanırsa lafızlara da o şekilde dökülür, dolayısıyla berrak olmayan bir zihnin ürünü olan ibare de insicamsız, zayıf veya bozuk olur (*Belâgat-ı Osmâniyye*, s. 11). Bir yazar, kendisinin anladığı bir hususun başkaları tarafından anlaşılıp anlaşılamayacağını düşünmek zorundadır. Cümledeki öğelerin sıralanışında gramer kuralları kadar zevkiselime uygunluk da bir ölçüdür. Nâilî-i Kadîm'in, "Hâtırda zevk dilde safâ tende yok mecal" mısraında "mecal yok" yerine "yok mecal" ifadesi söyleyişle söylenen arasındaki uyumu bozmaktadır (Muallim Nâcî, s. 59). Ancak vezin ve kafiye zarureti şiirdeki bu tür takdim ve tehirleri meşrû gösterir. Nefî'nin, "İltifât et sühan erbâbına kim onlardır / Medh-i şâhân-ı cihanbâna veren unvanı" beytinde (Bilegeçil, s. 36) "iltifat et", "onlardır", "veren" kelimeleleri yüklem durumunda oldukları halde mısra sonlarında yer almamıştır. Nitekim Cevdet Paşa, söz dizimindeki bu kuralsızlığın (takdim ve tehir) şiirde mümkün görüldüğünü ve yaygın bir uygulama alanı bulunduğunu, Türk şairlerinin vezin hususunda Fars şiirini örnek aldıkları için zamanla şiir cümlelerini de Farsça cümle yapısına ben-

ZAF'ı TE'LİF

zettiklerini belirtmiştir (*Belâgat-ı Osmâniyye*, s. 13). Bazı nesir cümlelerinde vurgu ya da buna benzer anlam incelikleri sebebiyle cümle içerisinde takdim ve tehirler gerekli olabilir. Ancak Türkçe devrik cümle esasına dayanmadığından bu tür örnekler birer istisna kabul edilmelidir. Cümledeki öğelerin kurallara uygun sıralanması aynı zamanda cümlenin anlaşılmasını kolaylaştırmaktadır. Takdim ve tehirlerin anlamayı güçleştirecek ölçüye vardığı cümleler za'f-ı te'lif değil ta'kid-i lafzî örneği sayılmıştır.

2. Cümlede bazı kelime ve takıların eksikliği yahut yerinde kullanılmaması da za'f-ı te'lif sebebidir. "İçeriden bir ses geldi; sandım sen şarkı söylüyorsun" cümlesi "ki" bağlacı ilâvesiyle za'f-ı te'liften kurtulur. Râgıp Paşa'nın, "Bi'l-iktizâ ederse de ebnâ-yı dehrden / Râgıb ümmîd-i himmet eğer himmet istemez" beyti "eğer" edatının yersiz kullanımına bir örnektir. Takılarda olduğu gibi eklerin de uygun biçimde kullanılmaması za'f-ı te'life yol açar. Haşmet'in, "Pertevinden biliriz meh gibi şöhratın / Anlarız rütbesini çarhta âdem olanın" beytinde ilk mısraın son kelimesindeki ilgi eki gereksiz olup za'f-ı te'lif örneğidir (Recâizâde Mahmud Ekrem, s. 101). Cümlede fiillerin zamanları arasındaki uyumsuzlukla bir ifadenin fıkraları arasındaki irtibatsızlık Recâizâde'nin za'f-ı te'lif sebebi olarak zikrettiği üçüncü ve dördüncü hususlardır.

Belâgat kitaplarında bu dört husus dışında za'f-ı te'life yol açan pek çok örnek vardır. Meselâ çoğul bildiren sıfatlarından sonra gelen ismin de çoğul yapılması bunlardan biridir; "Üç çocuklar gördüm" cümlesindeki gibi. Ancak "üç ahbap çavuşlar", "kırk harâmiler" ve "beş evler" (Beşevler) gibi işaret edilen şeyin açıkça bilinmesi durumunda ve özel isim niteliğinde kullanılan ibareler ifade kusuru sayılmaz. "Her" sıfatından sonra çoğul isim kullanmak da za'f-ı te'lif sebebidir; "her ebruvân", "her şuarâ", "her mektuplar" gibi. Farsça kaideye göre yapılan sıfat tamamlamalarında sıfatla mevsuf Arapça kelimelerden oluşuyorsa ikisi arasında nicelik ve nitelik bakımından uygunluk bulunması gerekir; yani isim müfredse sıfat da müfred, cemi ise cemi, müennes ise müennes olmalıdır. Buna Farsça'da her zaman uyulmamakla birlikte Osmanlı Türkçesi'nde uygunluk mutlaka aranır: "Devlet-i Osmâniyye", "memâlik-i İslâmiyye", "müverrihin-i muhakkukin", "tedrîsât-i âliye" gibi. Türkçe kelimelerle Farsça kaideye uygun terkip oluşturmak da böyledir; Mustafa

Reşid Paşa lâyhısındaki "uğur-ı devlet-aliyye", Âsım Efendi'deki "sanâdîd-i ocak" terkipleri gibi (Bilgegil, s. 37). "Kapudân-ı deryâ", "otağ-ı hümayun", "âlâ-yı vâlâ" ve "ağa-yı merkur" gibi yaygınlık kazanmış terkipler bu kaidenin istisnalarını teşkil eder. İki Türkçe kelime arasındaki "ve" bağlacını Farsça'da olduğu gibi, "ü, ü, vü" şekliyle yazmak (Olduk o zaman el ü ayak-tan), Farsça kelimelerin başına Arapça harf-i ta'rîf getirmek de ("mütenâsibü'l-endâm", "bi'l-girift", "li-ecli'l-fürüht") za'f-ı te'liftir. Arap dili ve belâgatında za'f-ı te'lif konusu sınırları belli bir alanda görüldüğü halde Türkçe'de za'f-ı te'life yol açan kusurlar için bir sınır çizmek mümkün değildir.

BİBLİYOGRAFYA :

Muallim Nâci, *Edebiyat Terimleri: İstulâhât-ı Edebiyye* (haz. M. A. Yekta Saraç), İstanbul 2004, s. 59; Ahmed Cevdet Paşa, *Belâgat-ı Osmâniyye*, İstanbul 1299, s. 11-14; Recâizâde Mahmud Ekrem, *Ta'lim-i Edebiyyât*, İstanbul 1299, s. 91-103; Tâhîrülmevlevî, *Edebiyat Lügati* (İstanbul 1936), İstanbul 1994, s. 156-158, 181; Fevziye Abdullah Tansel, *İyi ve Doğru Yazma Usûlleri*, İstanbul 1983, III, 80; M. Necmettin Hacıeminoğlu, *Türk Dilinde Edatlar*, İstanbul 1984, s. 265-266; M. Kaya Bilgegil, *Edebiyat Bilgi ve Teorileri-Belâgat*, İstanbul 1989, s. 36-38; Nusrettin Boelli, *Belâgat: Arap Edebiyatı Bilgi ve Teorileri*, İstanbul 1993, s. 17; M. A. Yekta Saraç, *Klâsik Edebiyat Bilgisi Belâgat*, İstanbul 2000, s. 31; Cüneyt Eren - M. Vechi Uzunoglu, *Arap Edebiyatında Edebî Sanatlar: Belâgat*, İzmir 2006, s. 37-38.

MELİHA Y. SARIKAYA

ZAFÂR

(ظفار)

Uman'ın güneyinde
Hint Okyanusu kıyısında
tarihî bir şehir.

İslâm öncesi dönemde varlığı bilinen ve halen kalıntıları mevcut olan Zafâr şehri günümüzde halk arasında Belîd diye bilinir ve Salâle şehri yakınındadır. Bugün Zafâr, Uman'ın güney eyaletinin adıdır, bu eyaletin merkezi de Salâle'dir. Zafâr şehrinin erken dönemleri ve İslâm hâkimiyetine nasıl geçtiği hakkında kaynaklarda herhangi bir bilgi bulunmamaktadır. İlk kayıtlar Sîrâf halkından bazı grupların V. (XI.) yüzyılda bölgeye hicret etmesiyle ilgilidir (İbnü'l-Mücâvir, s. 271). Resûlîler öncesi dönemde burada egemenlik kuran ilk hânedanın Mencü (Menceviyyîn) olduğu ve bu hânedandan Muhammed b. Ahmed el-Ekhal'in 600 (1204) yılında vefatıyla hânedanın sona erdiği bilinmektedir. Onun vefatının ardından büyük bir tüccar olan ve-

ziri Muhammed b. Ahmed b. Abdullah b. Mezrû' el-Habûzî şehrin idaresini ele aldı ve kendi hânedanını kurdu (Ebû Tayyib b. Abdullah Bâ Mahreme, s. 194-195). 618'de (1221), Yemen Eyyübî hâkimi el-Melikü'l-Mes'ûd Selâhaddin'in eline geçebileceği düşüncesiyle Zafâr'ı tahrip ettiren Muhammed b. Ahmed (İbnü'l-Mücâvir, s. 260-261) daha sonra burada Mansûre (Kahire) adıyla surla çevrili yeni bir şehir tesis etti, ancak burası Zafâr olarak anılmaya devam etti. Bu dönemde şehir daha ziyade Hadramut'tan gelen nüfusla meskûndü. VII. (XIII.) yüzyılın sonlarında Zafâr hâkimi olan Sâlim b. İdrîs b. Ahmed en-Nehuda'nın, İran'a giden ve Resûlî elçilik heyetiyle hediyeleri taşıyan bir geminin Zafâr yakınlarında kazaya uğramasının ardından gemiye el koyması ve Resûlî hâkimi el-Melikü'l-Muzaffer I. Yûsuf'un bütün uyarılarına rağmen geri vermemesi yüzünden Resûlî sultanı büyük bir orduyu üç koldan Zafâr üzerine gönderdi. Yapılan savaşta Sâlim b. İdrîs öldürüldü ve şehir 678'de (1279) Resûlî topraklarına katıldı.

Emir Özdemir Sungur'u Zafâr'a vali tayin eden I. Yûsuf şehri 692 (1293) yılında oğlu el-Melikü'l-Vâsih Nûreddin'e iktâ etti. Vâsih 711'de (1311) ölünceye kadar Zafâr'da kaldı. Vâsih'in yerine geçen oğlu Fâiz döneminde Zafâr'da yarı müstakim bir Resûlî hânedanı kuruldu. Şehri imar eden bu hânedan Taiz'deki (Yemen) Resûlîler'e vergi ödüyordu. Ancak Fâiz'in halefi Muggis döneminde 730 (1330) yılından itibaren hânedanın Taiz'deki Resûlîler'e vergi ödemeyi kestiği ve bu tarihten itibaren tam bağımsız olduğu kaydedilmektedir. Bununla birlikte Zafâr 767'den (1366) sonra tekrar Taiz'deki Resûlîler'in hâkimiyeti altına girdi. el-Melikü'l-Muzaffer I. Yûsuf Zafâr'da bir medrese, el-Melikü'l-Müeyyed Dâvûd'un kızı da bir cami inşa ettirdi. VIII. (XIV.) yüzyılda Zafâr'ı ziyaret eden İbn Battûta'nın şehir hakkında verdiği ayrıntılı bilgiden şehirde özellikle balıkçılığın önem taşıdığı ve Hindistan'la yoğun deniz ticaretinin bulunduğu anlaşılmaktadır (*er-Rihle*, s. 259-262). Şehrin burada yetişen buhurla ün kazandığı bütün kaynaklarda zikredilir. Zafâr uygun hava koşulları sebebiyle meyve ve sebzenin bol olduğu bir şehir diye tavsif edilir. Ayrıca Arap atı yetiştirilen ve ticareti yapılan bir bölgeydi. Resûlîler'in IX. (XV.) yüzyılda yıkılmasının ardından şehir bölge kabilelerinden Kesîrîler'in eline geçti. Zafâr şehrinin bundan sonra önemini kaybederek bir harabe haline geldiği kaynaklarda anılmamasından belli olmaktadır. Nitekim XIX. yüzyılda böl-